

М. С. Вашуленко
С. Г. Дубовик
О. І. Мельничайко

Українська МОВА







Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням українською мовою

За науковою редакцією
академіка НАПН України **М. С. Вашуленка**

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2015

УДК 000.000.0(000.0)
ББК 00.0Укр-000
В23

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

-  — початок уроку
-  — домашнє завдання
-  — запитання, на яке можна дати відповідь, опрацювавши матеріал підручника
-  — говоримо
-  — зразок виконання
-  — завдання підвищеної складності

Вашуленко М. С.

В23 Українська мова : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко / заред. М. С. Вашуленка. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2015. — 192 с. : іл.

ISBN 000-000-000-000-0.

УДК 000.000.0(000.0)
ББК 00.0Укр-000

ISBN 000-000-000-000-0

© М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик,
О. І. Мельничайко, 2015
© Видавничий дім «Освіта», 2015



ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

РОЗДІЛ

1 **МОВА І МОВЛЕННЯ****З РОЗДІЛУ ТИ ДІЗНАЄШСЯ:**

- Чому мову називають безсмертним скарбом народу
- Українська мова є державним символом України
- Чому в мові постійно з'являються нові слова і що відбувається зі старими словами

**ЯКИМ БУВАЄ МОВЛЕННЯ,
ЩО ЙОГО ХАРАКТЕРИЗУЄ****УСНЕ****ПИСЕМНЕ**

правильність

багатство словникового запасу

виразність

каліграфічність

чіткість

охайність

міміка, жести

дотримання абзаців

ДІАЛОГІЧНЕ**МОНОЛОГІЧНЕ**розмова між двома
або кількома
особамивисловлювання
однієї особи наодинці
або перед слухачами

- Що розуміють під культурою мовлення і спілкування
- Як досягти високої культури мовлення і спілкування

СЛОВА ДЛЯ ВВІЧЛИВОГО СПІЛКУВАННЯ

дякую, спасибі, прощу, ласкаво запрошую,
будь ласка, будьте ласкаві, прошу вибачити (вибачення),
вибачте, перепрошую, даруйте, добрий день, до побачення,
до зустрічі, будьте здорові, на добраніч!

§ 1. МОВА — БЕЗСМЕРТНИЙ СКАРБ НАРОДУ



1. Поміркуйте разом! Що ви знаєте про українську мову? Чим відрізняється усне мовлення від писемного? Як допомагають під час спілкування міміка, жести, інтонація?

2. 1. Прочитай текст.

БЕЗСМЕРТНИЙ СКАРБ

Скільки з уст народу нашого можна почути легенд, переказів, скільки пісень, приказок, співаночок, оповідок — трагічних і смутних, веселих і безжурних, — скільки всіх цих багатств можна записати по наших українських селах, хуторах? Ані ліку їм, ані віку. Живуть, примножуються, квітнуть. Передаються з покоління в покоління історія народу, його душа, характер, вдача (*Сергій Носань*).

Слово про слово

Скарб — коштóвності, цінні речі, гроші.

2. Перекажи. Про які скарби йдеться в цьому тексті?



3. А може, ти знаєш якусь старовинну легенду? Розкажи її.

3. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Поміркуйте над прочитаним.

Чи помічаєш ти, що з кожним роком твоє життя все тісніше пов'язане з мовою? Може, й ні. Адже скільки себе пам'ятаєш, ти завжди вмів (уміла) розмовляти. До мови звикаєш, тому й не звертаєш на це увагу.



Коли тобі було три-чотири роки, ти постійно запитував (запитувала), як називається той чи той предмет, для чого він. Коли ти неправильно вимовляв (вимовляла) якесь слово, тебе виправляли. Так за допомогою старших ти поступово вивчаєш мову, опановуєш правильне мовлення.

2. Попрацюйте над розвитком власного мовлення. У першому абзаці перетворіть питальне речення на розповідне, змінивши особу оповідача: *ти* на *я*, *твоє* на *моє*. Зверніть увагу на те, які ще слова треба змінити, а які — не використовувати зовсім. Перероблений абзац запишіть.

4. 1. Прочитай текст і поміркуй над прочитаним.

Чи знаєш ти, що означають слова *космос*, *вулкан*, *супутник*? Звичайно, знаєш. А звідки ти це знаєш? Що тобі допомагає дізнатися про те, чого не доводилося бачити, уявити місця, у яких ніколи не бував? Мова. Мова допомагає людині про все дізнатися.

Як же це відбувається? Чому мова така всесильна?

2. Згадай і розкажи, про що вперше повідомила тобі книжка.

3. Запиши назву нещодавно прочитаної книжки та її автора.

Що́місяця
Що́тижня



Як живе і розвивається наша мова?

5. 1. Прочитай текст.

Що́місяця, що́тижня, що́дня літературна мова поповнюється багатьма новими словами. Вони називають предмети та явища, яких раніше в нашому житті не було. Завдяки цьому мова постійно збагачується новими словами, розвивається. Але залишається зрозумілою. Саме тому ми добре розуміємо мову попередніх поколінь, наприклад твори Тараса Шевченка, хоча жив і творив він двісті років тому.

Що́години
Що́дénно



2. Розкажи, про що повідомлено в тексті.

3. Прочитай напам'ять один із віршів Тараса Шевченка. Чи є в ньому такі слова, які в сучасній мові ми не вживаємо?

Вимовляємо:

з'явля́є[ц':а]

розвива́є[ц':а]

попо́внює[ц':а]

збага́чує[ц':а]

Пишемо:

з'явля́ється

розвива́ється

поповню́ється

збагачу́ється





4. Спиши слова правого стовпчика. Порівняй їхню вимову і написання. Поділи ці слова на склади усно, а потім — письмово.



За-м-ша-є-ть-ся.



6. 1. Прочитай текст. Спробуй дати відповіді на запитання.

Уяви собі: побудували нове місто. Йому дали назву, якої ще не мало жодне з міст України. Це місто Українка на Київщині.

У новому місті живе і працює багато людей. А як їх називають? Людей, які живуть у Києві, називають **ки́янами**, у Львові живуть **львів'яни**, у місті Рівному — **рівненці**, у Полтаві — **полта́вці**. Як же називають мешканців Українки? Хіба не цікаво?

А як ти думаєш?

2. Як називають «трудівника», котрий допомагає утворювати нові слова? Знайди його у виділених словах.

3. Спиши текст. У виділених словах познач частини основи.

7. 1. Прочитай текст.

Скільки ж слів у сучасній українській мові? На це запитання не дасть точної відповіді ні учень, ні вчитель, ні найталановитіший мовознавець, ні сивий академік. Чому? Та тому що, як ти вже знаєш, мова постійно збагачується новими словами. І полічити їх ніхто не може.

2. Попрацюй зі словником: випиши кілька споріднених слів до виділених у тексті.

3. Зроби звуко-буквений аналіз слова *учень*.



8. 1. Прочитай висловлювання. Поміркуй над прочитаним.

1. Мова — це глибина тисячоліть. Це найдорожчий скарб, переданий нам сотнями і сотнями попередніх поколінь, злеліаний у пісні, у переказі, у приказці. 2. Мова — це душа народу. Від сповиточка рідну мову дитина чує від матері, за нею перші ніжні слова ласки промовляє... (Микита Шумило).

2. Чому, на твою думку, у першому висловлюванні мову названо найдорожчим скарбом, а в другому — душею народу?



3. Добери й випиши кілька висловлювань про мову з книжок, газет чи журналів, які ти читаєш.



Що таке мовлення? Яким воно має бути?

9. Поміркуйте разом! Що таке усне мовлення? А писемне?

Як опанувати усне мовлення? Чи досить для цього знати лише слова? Ні. Треба ще вміти поєднувати їх між собою. За допомогою чого сполучають слова? Що утворюється із поєднаних між собою слів? Правильно, речення. А з речень? Звичайно, текст.

А що стає у пригоді під час усного мовлення, спілкування між людьми? Інтонація, сила голосу, міміка, жести. Як же правильно користуватися цими помічниками усного мовлення? Про які вимоги до усного мовлення ти вже знаєш? Назви їх. Яким вимогам має відповідати писемне мовлення?



10. 1. Прочитай, що говорить народна мудрість про значення знань у житті людини.

1. Наука для людини, як сонце для життя. 2. Хто більше читає, той більше знає. 3. Наука і труд добрий плід дають. 4. Знання злодій не вкраде, у вогні не згорять і у воді не потонуть.

2. Спиши висловлювання. Поясни, як ти їх розумієш.

3. Назви слова, у яких одна буква позначає два звуки, а дві букви позначають один звук.



11. Поміркуйте разом! 1. Прочитайте поради. Висловте з цього приводу власні думки.

1. Правильної літературної мови треба вчитися завжди, вчитися у великих майстрів слова. 2. Прислухайтесь до власного мовлення, критично оцінюйте його. 3. Не так уже й складно позбутися вживання тих самих слів, слів-паразитів, вульгарних слів. 4. Якщо свідомо пильнувати-мете за чистотою і красою свого мовлення, то обов'язково досягнете успіхів у володінні мовою.

2. Назвіть звуки і букви у виділених словах. Пригадайте правила переносу слів.

12. 1. Розглянь фотоілюстрації.



2. За зображеннями та з власного досвіду розкажи, як треба поводитись у громадських місцях (у транспорті, кінотеатрі, музеї, крамниці) під час спілкування з іншими людьми.

13. Поміркуйте разом! Що називають культурою мовлення? Як досягти високої культури мовлення?

Культура мовлення — це правильність, чіткість, точність, виразність мовленого слова, доцільність його вживання, багатство словникового запасу.

14. 1. Прочитай висловлювання.

1. Той, хто зневажливо ставиться до **рідної** мови, не може й сам **вікликати** поваги до себе (*Олесь Гончар*).
 2. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її. Борімося за красу мови, за **правильність** мови, за багатство мови (*Максим Рильський*).
 3. Добре вимовлене слово — це вже музика (*Костянтин Станіславський*).

2. Спиши одне висловлювання (на вибір) і поясни, як ти його розумієш.

3. Зроби звуко-буквений аналіз виділених слів.

15. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст. Визначте його тему і головну думку.

Кожна людина зацікавлена в тому, щоб **уміти** правильно й **гарно** говорити. Адже це дає можливість налагоджувати і підтримувати добрі стосунки з іншими людьми. Для цього треба виразно говорити і мати що сказати.

Щоб навчитися добре і змістовно говорити, необхідно постійно збагачувати свої знання і досвід (За Іржі Томаном).

2. Поясніть одне одному думку, висловлену в останньому реченні.

3. Доберіть синоніми до виділених слів.

16. Попрацюйте разом! 1. Поговоримо про культуру спілкування.

2. Прочитайте запитання і дайте на них відповіді.

Чи вмієш ти спілкуватися з іншими людьми?

Чи не завдаєш людям прикрощів своєю нетактовною поведінкою?

Чи завжди правильно оцінюєш свою поведінку?

Як ти звертаєшся до людей? Як відповідаєш на запитання?

Чи використовуєш під час спілкування такі слова: *дякую, спасибі, прошу, ласкаво прошу, будь ласка, будьте ласкаві, перепрошую, прошу вибачення, даруйте; до побачення, добродію, пані, пане, юначе?*

17. 1. Прислухайся до народних порад!

1. Знаєш — кажи, не знаєш — мовчи. 2. Вік ж..ви — вік учись. 3. Учи іншого — і сам помудрішаєш. 4. Шануй учителя, як рідного батька. 5. Будь господарем свого слова. 6. Добрим словом мур проб'єш, а л..хим і в двері не ввійдеш.



2. Спиши прислів'я, уставляючи пропущені букви. Яке правило допомогло тобі правильно написати слова?

до побачення
будь ласка

Запитання і завдання для повторення

1. Чому мову називають безсмертним скарбом народу?
2. Якими мають бути усне і писемне мовлення?
3. Що таке культура мовлення і культура спілкування?
4. Як берегти і примножувати багатства рідної мови?
5. Послухай, як розмовляють твої однолітки на перервах, поза школою. Яких помилок вони припускаються під час спілкування?



ТЕКСТ

З РОЗДІЛУ ТИ ДІЗНАЄШСЯ:

- Яка роль слів у побудові тексту
- Коли і для чого треба складати план тексту

ПРО ТИПИ ТЕКСТІВ

текст-розповідь

про щось
розповідає

текст-опис

когось або щось
описує

текст-міркування

щось доводить,
твердить,
робить висновок

- Про те, чим різняться художні та наукові тексти

ПРО БУДОВУ ТЕКСТІВ

зачин

основна частина

кінцівка

- Про роль абзаців у тексті

НАВЧИШСЯ ПИСАТИ

заметку до газети

листи

оголошення

- Що називають діалогом
- Як досягти культури спілкування

§ 2. ЗАКРІПЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРО БУДОВУ ТЕКСТУ. ТЕМА І МЕТА ВИСЛОВЛЮВАННЯ. ЗАГОЛОВОК



Що таке текст? Які його ознаки?



18. 1. Прочитай текст. Визнач його тему. Добери заголовок.

Книжка з давніх-давен була у великій пошані. Київський князь Володимир Святославович, який жив понад тисячу років тому, відкривав школи, спеціальні майстерні, де переписували, розмножували книги. А в часи князювання Ярослава Мудрого в Києві при Софійському соборі було засновано першу в Київській Русі бібліотеку.

У літописі «Повість минулих літ» читаємо: «Велика бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які наповнюють собою увесь світ. Це — джерело мудрості».

2. Розкажи, про що йдеться в тексті. Визнач мету тексту і його головну думку.

Міркуй так: тема цього тексту — розвиток освіти в Київській Русі. Мета — повідомити про те, як високо цінували книги, дбали про освіту київські князі. А головна думка тексту така: книга — це джерело знань і людської мудрості.



Книги — джерело мудрості.

Пригадай! Писемне висловлювання називають **текстом**.

У тексті завжди про щось повідомляють, розповідають.

Це його **тема**.

Кожна розповідь має певну **мету**.

У тексті можна визначити **головну думку**.

До тексту можна дібрати **заголовок**.

19. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст.

Тарасова гора... Високо над Дніпром звела вона свою сиву голову. Далеко видно звідси «і лани широкополі, і Дніпро, і кручі». Саме на цій горі хотів колись оселитися Тарас Шевченко. Та не судилося поетові здійснити свій намір. Йому було заборонено жити в рідних місцях.



Тільки після смерті Кобзар знайшов вічний спокій на колишній Чернечій горі. Народ із любов'ю називає її тепер Тарасовою.

2. Про що ви дізналися з тексту? Яка його тема і мета?
3. Спишіть останній абзац. Підкресліть у ньому вираз, ужитий у переносному значенні. Що він означає?
4. Складіть звукову модель слова *любов'ю*.

20. 1. Прочитай рядки з віршів Тараса Шевченка.

Попрощалось ясне сонце
з чорною землею,
виступає круглий місяць
з сестрою зорею...

За сонцем хмаронька пливе,
червоні поли розстилає
і сонце спатоньки зове
у синє море...



2. Які картини природи ти уявляєш, читаючи ці рядки? Які слова вірша допомагають тобі в цьому?



3. Спиши першу строфу. Підкресли букви, які позначають два звуки.

4. Склади звукову модель одного слова (на вибір).

§ 3. СЛОВА, НАЙВАЖЛИВІШІ ДЛЯ ВИСЛОВЛЕННЯ ДУМКИ В РЕЧЕННІ, ТЕКСТІ



21. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Історія паперу сягає сивої давнини. Багато років тому жив у Китаї працьовитий і винахідливий ремісник Цей Лунь. Він здогадався **розтовкти** деревину бамбука й шовковиці на борошно. **Вісипав** його в казан, **додав** до нього вапна, **залив** водою і кип'ятив доти, поки **вариво перетворилося** на білу густу масу. **Додав** до неї трохи клею. А тоді **вилит** у ситечко і якийсь час **струшував**. Вода **стекла**, а кашка **лягла** рівним шаром, утворивши тоненьку плівку. Так було винайдено папір (За *Паолою Утевською*).



2. Про що тобі стало відомо з цього тексту? Розкажи.
3. Випиши виділені слова. Познач у них префікси.

22. **Попрацюйте разом!** 1. Прочитайте вірш.

ДЕ НАЙКРАЩЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ?

...На стежині сонце я зустрів,
привітав його і запитав:
— Всі народи бачиш ти з висот,
всі долини і гірські шпилі.
Де ж найбільший на землі народ?
Де ж найкраще місце на землі?
Сонце посміхнулося здаля:
— Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні. А земля
там найкраща, де вродився ти!
Виростай, дитино, й пам'ятай:
Батьківщина — то найкращий край!

Дмитро Павличко

2. Якими словами вірша можна передати його головну думку? Під час читання виділяйте ці слова більшою силою голосу.
3. Яким за метою висловлювання є останнє речення?

Візьміть до уваги! В усному мовленні найважливіші для вираження думки слова виділяють голосом.

23. 1. Прочитай. Зроби висновок про те, скільки осіб бере участь у розмові. Зверни увагу, як потрібно оформляти розмову на письмі. Спиши, дотримуючись розділових знаків.

- Про що виспівує струмок?
- Про літо золоте.
- Про що співає колосок?
- Про те, як він росте.
- Про що виспівує земля?
- Про неба синь і шир.
- Про що співаєм ти і я?
- Про щастя і про мир!

Анатолій Костецький





2. Подумай і скажи, якими за метою висловлювання є речення у цьому вірші. Що, крім цього, можна сказати про останнє речення?

3. **Попрацюйте в парах!** Повчіться читати виразно діалог.

Пригадайте! Розмову двох або кількох осіб називають діалогом.



24. Знайди в підручнику «Літературне читання» текст (або частину тексту), у якому передано розмову між двома дійовими особами. Навчись виразно його читати.

§ 4. ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ



25. Поміркуймо разом! 1. Прочитайте виразно вірш. Яка його головна думка?

ЄДИНА УКРАЇНА

Нехай ніхто не половинить,
твоїх земель не розтина,
бо ти єдина, Україно,
бо ти на всіх у нас одна.

Одна від Заходу до Сходу
володарка земель і вод —
ніхто не ділить хай народу,
бо не поділиться народ.

Дмитро Чередниченко



2. Поміркуйте над тим, що означають виділені слова.

3. Доберіть синоніми до слів *половинить*, *розтинає*.

Порада. Щоб уникнути повторення в тексті таких самих слів, слід добирати синоніми та слова *він*, *вона*, *воно*, *вони*.

26. 1. Прочитай. Знайди слова, ужиті в переносному значенні. Поясни їх.

Кілька років тому в Чигирині від сивої, спрацьованої за довге життя бабусі я почув зворушливу розповідь. Бабуся сиділа на ослоні в своїй тісенькій хатині. А до-

вкола неї, по стінах, барвисто цвіли рушники... Її тихий голос дзвенів чисто, ніби Холодноярський струмок:

— Жила в нашому містечку дівчина-красуня. Струнка, чорноброва, з тугою косою за плечима, знала безліч старовинних пісень і співала їх так, що навіть людина, яка й мови української не знала, — танула серцем, ронила щиру сльозу, бо вчувала в тих мелодіях, звичайнісіньких, буденних словах — красу душі народної (Сергій Носань).

2. Зверни увагу на виділені в тексті слова. Яка роль цих слів у тексті?

Слово про слово

Ослін — переносна кімнатна лава для сидіння.



27. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст.

Ми живемо в Україні, розташований у центрі Європи. Україна — спільний дім для всіх народів, які її населяють. Ми любимо свою Україну і пишаємося нею. Любов до України називають патріотизмом.



2. Зверніть увагу на слово, що повторюється в реченнях тексту. Подумайте, як уникнути цього недоліку. Поясніть роль виділених слів у цьому тексті.



3. Розкажіть про вашу допомогу патріотам України в наш час.



28. 1. Прочитай текст.

«ЗОЛОТИЙ ГОЛОС» УКРАЇНИ

Ніна Матвієнко — відома співачка сучасності. Її називають «золотим голосом» України. Видатна співачка виконує численні народні пісні, патріотичні твори... Багато з них вона записала від людей у різних куточках України. Так вона зберегла народні твори від забуття.



Ніна Матвієнко співає українські пісні перед захопленими слухачами різних країн Європи і світу.

2. Знайди в бібліотеці інформацію про Ніну Матвієнко, розпитай про співачку у своїх батьків. Підготуй письмову розповідь про неї і прочитай у класі.
3. Вивчи одну з пісень відомої співачки і виконай її на уроці.

§ 5. ПОДІЛ ТЕКСТУ НА ЧАСТИНИ. СКЛАДАННЯ ПЛАНУ. СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА РОЛЛЮ АБЗАЦІВ У ТЕКСТІ



29. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте вірш.

НАШ ПРАПОР

Небеса блакитні
сяють з глибини.
А пшеничні й житні
мерехтять лани.

Образ цей не зблідне,
хоч минуть жнива.
Це знамено рідне —
злото й синява.

Прапор наш, як літо,
в сонці майорить —
по долині жито,
по горі блакить.

Дмитро Павличко



2. Розгляньте фотографію українського пшеничного поля. На що схожі частини, поділені лінією горизонту?



3. Розкажіть про державний символ — прапор України.

виднокіл небокра́й о́брій горизо́нт

Візьміть до уваги! План допомагає висловлювати думки послідовно, не пропускати нічого важливого.



30. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Яка його тема і мета?

ОБЖИЊКИ

Жнива скінчилися.

Женці обходять ниву, збирають незрізані колоски і в'ють вінок, уплітаючи в них польові квіти. Сплетеним вінком увінчують голову найкращої з дівчат, і всі гуртом ідуть з піснями на господарський двір.

Господар зустрічає женців із хлібом-сіллю і запрошує до хати. Женці вручають господареві сніп і висловлюють побажання: «Дай, Боже, щоб і на той рік уродився хліб!» (За *Олексою Воропаєм*).



Слово про слово

Увінчувати — класти вінок кому-небудь на голову як знак високої шани.

2. Запишіть у формі плану послідовність дій, описаних у тексті.



Обжинки — народне свято.

31. 1. Прочитай текст. Визнач, який він — художній чи науковий.

Українська мова — державна мова українського народу, наш державний символ. Вона разом із польською, словацькою, чеською, болгарською, сербською та іншими мовами належить до мов Європи. Ця сім'я мов є найбільш вивченою і поширеною. Цими мовами розмовляє більше половини населення земної кулі. Разом із російською і білоруською мовами українська мова утворює східнослов'янську групу мов.



2. Поділи текст на абзаци.



3. Склади план тексту й підготуй розповідь за складеним планом.



32. 1. Розглянь фотоілюстрації. За ними склади розповіді про різні захоплення дітей.



2. Розкажи в класі про власне захоплення. Продемонструй його результати.

§ 6. ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТА ПОБУДОВИ ТЕКСТУ-МІРКУВАННЯ



33. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте **попереду** текст.

Усім відомо, що з настанням осені птахи збираються в зграї і відлітають у вирій. Більшість птахів летять в Африку навпростець — через Середземне море.

Але не всі. Лелека не може летіти над морем. Чому?

Мабуть, тому, що він неодмінно повинен бачити попереду берег, землю. Тому лелека облітає море, роблячи великий гак.

Візьміть до уваги! Ви прочитали **текст-міркування**.

У тексті-міркуванні є **твердження, доказ (доведення) і висновок**.

2. Знайдіть їх у прочитаному тексті.

34. 1. Прочитай текст-міркування.

БІЛЬШЕ ЗНАТИ, БІЛЬШЕ ВМІТИ

Дехто думає так: тепер машини працюватимуть, а люди тільки на кнопки натискатимуть.

Неправильно думає.

Головною робочою силою була і буде людина. Людина з її розумом, з її вмiлими руками. Людина робить машини. Вона ними керує. Треба багато знати, щоб побудувати навіть найпростішу машину. І керувати машиною можна тільки тоді, коли знаєш її будову.

2. Визнач у тексті твердження, доказ (доведення) і висновок.

Міркувати, поміркуймо.

35. Попрацюйте разом! Складіть і запишіть текст-міркування за поданими твердженням і висновком. Подумайте, що треба написати в доказі (доведенні). Доберіть до тексту заголовки.

Твердження: Кожному відкрита дорога до знань.

Доказ (доведення): Тому школярі ...



Висновок: Людина, яка багато знає і вміє, найбільш корисна суспільству.



36. 1. Прочитай текст.

ГОЛОВНЕ В ЖИТТІ

Що найголовніше в житті? Один говорить: найголовніше — вугілля. Якби не вугілля, зупинилися б машини, не було б вугілля, люди замерзли б... Інший твердить: найголовніше — метал. Без металу не було б ні машин, ні вугілля, ні хліба, ні одягу. А третій каже: найголовніше — хліб. Без хліба не працювали б ні шахтарі, ні металурги, ні льотчики.

Хто з них правий? Що найголовніше в житті?

Найголовніша — праця, бо без праці не було б ні вугілля, ні металу, ні хліба (*Василь Сухомлинський*).

2. Які міркування висловлено в цьому тексті? Який зроблено висновок?

3. Що ти можеш сказати про слова *говорить*, *твердить*, *каже*? Яка їхня роль у мовленні? Випиши речення, у яких ужито ці слова.

§ 7. ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ-ОПИСІВ. МЕТА ЦИХ ТЕКСТІВ



37. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Іде старець, увесь білий. Білий одяг, біле довге волосся, біла, як сніг, борода в нього. Легкий вітерець розвіває чуприну й бороду. У руці в нього палиця висока, з перехрестям угорі. Іде... Видно, що змучений — ледве ноги волочить... А очі в нього такі лагідні, така добрість б'є з них! (*Антін Лотоцький*).

2. Яка мета цього тексту? Які слова тексту допомогли вам уявити зовнішність людини?

Візьміть до уваги! Це **текст-опис**. Його **мета** — описати зовнішність людини, тобто подати її словесний портрет.

портрет

38. 1. Прочитай.

У Наталочки очі як черешні, що ви-стигають у рясних полтавських садах. Великі, круглі, темні. І личко кругленьке, смаглявеньке. Дідусь так і називає її: «Моя черешенька!» (*Оксана Іваненко*).



2. Спробуй за цим описом намалювати вдома портрет Наталочки.

39. Склади текст-опис зовнішнього вигляду близької тобі людини (брата, сестри, товариша, підруги).

40. Попрацюйте в групах! 1. Прочитайте діалог. Доберіть заголовок.

Розмовляють двоє друзів.

— Кажуть, що кожна людина повинна залишити після себе добрий слід. Я вже знаю, що я зроблю. Як трохи підросту, то почну засаджувати деревами і кущами отой пустир. І там виросте гайок. А в тому гайку я побудую... Я ще не знаю, що саме збудую, але точно знаю, що там діти будуть влаштовувати фантастичні ігри...

— Е... Я ще про таке не думаю... Мені ще рано. Але я вже вмію змайструвати годівничку для птахів, шпаківню. Для цього треба...

— ...

2. Складіть і запишіть продовження діалогу — як можна змайструвати годівничку для птахів або шпаківню (на вибір).



41. 1. Прочитай текст. Визнач, який це текст — розповідь чи опис.

Закінчилося літо. З кожної гілочки на калині звисають грона. До калини часто навідуються птахи, які вже збираються у вирій. Птахи сідають на калину і дзьобають ягідки. А серед зими до калини прилетять снігурі і також будуть ласувати солодкими від морозу ягодами.





2. Поміркуй, як цей текст можна вдосконалити. За потреби скористайся підказкою: заміни слова, що повторюються, синонімами.
3. Запиши вдосконалений текст.



42. 1. Прочитай текст.

ЗАТИШНА ГАЛЯВИНА

У темному великому лісі посеред непролазної гущавини примостилась невеличка затишна галявина. Росли тут кучеряві куці ліщини, що вбиралися восени золотими горішками. Стояла горобина з червоногарячими коралями на шиї. А попід ліщиною та навкруг порохнявих пеньків у зеленій траві жили громадою гриби.

Поляна була в такій глушині, що ніхто з людей сюди не заходив. Тільки прибіжить іноді з гущавини зайчик та поскубе зеленої травиці. Прискаче сполохана козуля. Пристрибає спритна білочка поласувати смачними горішками (За *Петром Козланюком*).

2. Чи можна поміняти місцями абзаци? Якщо не можна, то чому?
3. Доведи, що слова *великому*, *зеленому*, *пеньків* написані правильно.

козуля

косуля

сárна



43. 1. Прочитай текст. Визнач, яка його тема і головна думка.

ЯК ТВАРИНИ СПІЛКУЮТЬСЯ?

Ніхто з вас, певне, і не підозрював, що тварини можуть спілкуватися. Вони контактують між собою за допомогою запахів, рухів тіла, голосу. Отже, у них є не один, а три способи розуміти одне одного. Звуки можуть відтворювати не тільки звірі, птахи, комахи, а й мешканці морських глибин.



З народження кожна тварина володіє певною кількістю звуків. За допомогою їх вони вітаються, повідомляють про знайдену поживу, сигналізують про тривогу, задоволення.

Звуки тварин дуже різні. Підраховано, наприклад, що голоси й пісні лише птахів мають майже чотириста відтінків (За *Володимиром Бондаренком*).



2. Побудуй на основі цього тексту міркування на тему «Чи можуть тварини спілкуватися?».

44. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте і порівняйте два описи рослини.

1. Ромашка — трав'яниста рослина родини складноцвітих із дуже розгалуженими стеблами й суцвіттями-кошиками, на краях яких розміщені білі квітки, а в середині — жовті.

Цвіте з травня до жовтня. Росте на горбах, біля доріг, жител, на пустирях.

2. У зеленому затишному храмі, вся переплетена золотими нитями сонця, на високому гінкому стебельці росла лугова цариця — ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка: рівна, висока, із сумно нахиленою набік яскраво-жовтою, у білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою, ще й зверху прикроплена дрібною, як вістря сталльної голки, росичкою (*Григор Тютюнник*).



2. Простежте, у якому тексті прикметники та інші частини мови вжито в прямому і переносному значеннях, а в якому — тільки в прямому.

3. Відшукайте приклади художніх і наукових текстів у підручниках з читання, природознавства. Поясніть, яку роль у цих текстах відіграють прикметники.



45. 1. Прочитай записи, зроблені Максимом під час екскурсії до парку.

простора галявина	тиша
прив'яла трава	шелестить
притихла берізка	дятел
пожовкле листя	стукіт
дощові краплини, як сльози	сорока-білобока
	стрекоче

2. У якому творі Максим хотів використати свої записи? Назви його. Напиши й ти такий твір. Використай у ньому Максимові записи і власні спостереження.

§ 8. ЗАМІТКА ДО ГАЗЕТИ



46. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте замітку до газети.

ВИРОСТЕ ДУБОВИЙ ГАЙ

Цього року на дубах рясно вродили жолуді. На заклик лісового господарства наш клас узяв участь у їх збиранні.

Кожен приніс із собою в ліс відерце чи кошик. Діти розділились на групки і розсипалися попід дубами. Дружно взялися до роботи.

Наша вчителька, Галина Петрівна, порадила відбирати найкращі плоди — великі, добірні, чисті. Адже з кожного жолудя проросте молодий дубок. А через багато років із цих дубків виросте новий дубовий гай.

*Олена Петренко,
учениця 4 класу*



2. Яку спільну корисну роботу доводилося виконувати вам? Розкажіть про це усно. А хто забажає — напишіть замітку до газети.

Візьміть до уваги! Замітку до газети ще називають **дописом**.

47. Попрацюйте разом! 1. Напишіть замітку про одну з цікавих екскурсій учнів вашого класу (до музею, театру, на концерт тощо). Завдання виконуйте так:

1. Обдумайте тему вашої замітки.
2. Доберіть влучний заголовок.
3. Обміркуйте послідовність розповіді. Складіть план.
4. Опишіть події за планом спочатку на чернетці.

Потім відредагуйте текст. Перепишіть його.

5. Підпишіть замітку. Віддайте її до шкільної газети.
2. Про цікаві події в класі, школі та поза школою пишіть до газети всім класом або окремо. Можливо, хтось із вас, коли виросте, стане журналістом.

Слово про слово

Журналіст — літературний працівник газет, журналів, радіо чи телебачення.

Чернетка — чорновий, невідредагований текст, рукопис.

ХВИЛИНКА СПІЛКУВАННЯ

— Здогадайся, яка найпопулярніша послуга в мережі Інтернет.

— Електронна пошта.

— А ти знаєш, для чого вона використовується?

— Вона дає змогу надсилати і читати різні повідомлення.

— А як працює електронна пошта?

— Користувачі надсилають повідомлення на електронну адресу.

48. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте листа. Skorистайтесь цим зразком, коли будете писати свого листа.

Люба бабусю, добрий день!

Учора я одержав гарні оцінки і хочу цим порадувати Вас. Своєї обіцянки я дотримуюсь. Щоранку роблю фізичну зарядку. Допмагаю мамі збирати Андрійка до дитячого садка.

вчора
(учора)

Після уроків самостійно виконую домашні завдання, читаю книжки. Граю в комп'ютерні ігри раз на тиждень — у п'ятницю. Двічі на тиждень плаваю в басейні.

Незабаром ми з мамою й Андрійком приїдемо до Вас у гості.

До побачення.

29 вересня 2014 р.

Ваш онук Сашко

2. Зверніть увагу на правопис виділеного слова. Написання якого подібного слова ви вже знаєте?

3. Якщо є можливість, надішли свого листа електронною поштою.

49. 1. Розглянь фотоілюстрацію.



2. Прочитай речення і подумай, де його можна буде використати — у зачині, основній частині чи в кінцівці.

Під час користування комп'ютером необхідно дотримуватися встановлених для школярів правил.



3. Напиши розповідь за фотоілюстрацією. Використай у ній подане речення. Прочитай свій твір у класі.

Запитання і завдання для повторення

1. Що таке текст?
2. Назви найголовніші ознаки тексту.
3. Які бувають тексти?
4. З яких частин складається текст?
5. Як уникнути повторення в тексті тих самих слів?
6. Що таке план? Для чого його складають?
7. Що називають діалогом?

РОЗДІЛ

3

РЕЧЕННЯ

З РОЗДІЛУ ТИ ПРИГАДАЄШ:

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

РОЗПОВІДНІ

ПИТАЛЬНІ

СПОНУКАЛЬНІ

*Мороз своїм пензлем розмалював вікна.**Червона калино, чого в лузі гнешся?**Читайте, друзі, збагачуйте свої знання!*

ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА ІНТОНАЦІЄЮ:

НЕОКЛИЧНІ

ОКЛИЧНІ

*Максим прочитав вірш Лесі Українки.**Як виразно він його прочитав!*

- Підмет і присудок — основа речення.

З РОЗДІЛУ ТИ ДІЗНАЄШСЯ:

ПРО ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

- Однорідними можуть бути підмети, присудки і другорядні члени.

*Вітер віє, повіває, по полю гуляє (Тарас Шевченко).**Синички, горобці, щиглики злетілися до годівнички.**Діти склали букет із ромашок, дзвіночків і волошок.*

§ 9. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА ІНТОНАЦІЄЮ



50. 1. Прочитай виразно текст. Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень.

Щодня на прилавках книгарень, на бібліотечних полицях з'являються нові книжки для дітей. Що ж узяти почитати? Зазирнути в давнє минуле чи в майбутнє? Поринути в казковий світ? Спуститися на дно океану чи піднятися за хмари? Вирушити в мандри?

Читайте, друзі, збагачайте свої знання!

2. Пригадай, якими бувають речення за метою висловлювання та за інтонацією.

3. Випиши речення зі звертанням, поясни розділові знаки.

51. 1. Розглянь таблицю.

Види речень		
За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличне	Окличне
Розповідне	Ми любимо свою Батьківщину.	Ми любимо свою Батьківщину!
Питальне	Хіба можна не любити свою Батьківщину?	Хіба можна не любити свою Батьківщину?!
Спонукальне	Усім серцем любіть Батьківщину свою.	Усім серцем любіть Батьківщину свою!

2. Зроби самостійно висновок про види речень за метою висловлювання та інтонацією, використовуючи таблицю.

52. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Чи можна уявити сучасну українську мову без чудового слова *мрія*? Сьогодні кожному добре відоме це слово. Дехто скаже, що воно знане з давніх-давен, бо створене народом.

Але не поспішайте з таким висновком! Візьміть «Кобзар» Тараса Шевченка і спробуйте знайти в його творах слово *мрія*. Не знайдете. А чому, як це могло статися?

Виявляється, слово *мрія* з'явилося в українській мові вже після Шевченка. А творцями його були два українських поети — Михайло Старицький і Олена Пчілка — мати Лесі Українки. У їхніх поетичних творах слово *мрія* зійшло на ниві української мови, завітло, зачарувало всіх своєю **красою** (За *Іваном Вихованцем*).

2. Визначте, які речення за метою висловлювання і за інтонацією вміщено в тексті.
3. Поясніть написання слів із великої букви.
4. Спишіть третій абзац тексту. Зробіть звуко-буквений аналіз виділених слів.



53. 1. Прочитай виразно речення. Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень. Які це речення за метою висловлювання?

1. Рідна мова в рідній школі! Що бринить нам чарівніш? (*Олександр Олесь*). 2. Можна все на світі вибирати, сину. Вибрати не можна тільки Батьківщину (*Василь Симоненко*). 3. **Любіть** Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну... (*Володимир Сосюра*). 4. Червона калино, чого в лузі гнешся? (*Іван Франко*).

2. Випиши спонукальні речення.
3. Склади звукову модель виділеного слова.

§ 10. ОСНОВА РЕЧЕННЯ. ЗВ'ЯЗОК СЛІВ У РЕЧЕННІ



54. 1. Прочитай текст. Дай йому назву.

Сьогодні в лісі справжній листопад! Клені обсипаються від найменшого подиху вітерцю. Гаснуть осінні вогневі барви. На восковому листі з'являються брудні плями. Деякі листки, засихаючи, скручуються в дудочку. Коли обережно розгорнути такий листок, всередині в ньому тремтить кришталева росинка (*Олесь Донченко*).



2. Спиши. У виділених реченнях підкресли головні члени. Поясни, як ти їх визначаєш.

Пригадай!

Які члени речення є його основою?

Який член речення називають підметом?

Який член речення називають присудком?

всередині
(усередині)
посередині

55. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Сумував невеличкий гайок. Осінь уже поклала на нього свою важку руку. Жовте листя тихо сідало на землю, вкриваючи її пишним золотим накриттям. Там уже лежав товстий і м'який шар такого листя. Падаючи з дерев, нове листя тихо і якимось таємно шелестіло (За *Борисом Грінченком*).

2. Випиши з кожного речення головні члени.

3. Випиши іменники із залежними від них прикметниками. Від іменника до прикметника усно постав питання.

56. 1. Прочитай. У кожному реченні знайди його основу.

1. Цей дощ — мине! По ринвах, по листках збіжить вода блакитна і весела. 2. Вербичка невеличка схилилась над водою. І цілий день милується, і тішиться собою. 3. Довго дзвеніли роси незбиті. 4. У ранковім озері купаються зірки. 5. Під дощ заснули голуби у тихім затінку ліщини (Із творів *Ганни Чубач*).

2. Назви слова, ужиті в переносному значенні. Добери до них синоніми.



57. 1. Прочитай вірш. Знайди слова, ужиті в переносному значенні.

Летять листки пожовклі і зів'ялі,
летять до ніг і ніжно шелестять.
Затих гайок. А верби кучеряві
пташиним співом гомонять.

Іванна Савицька



2. Спиши. Підкресли головні члени в усіх реченнях.

3. Побудуй звукові моделі виділених слів.



58. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Поміркуйте, що треба зробити зі словами, які подано в дужках.

ОСІННІЙ ГОСПОДАР

Осінь. Хазяйнує жовтень скрізь, де не глянь. Убрав золотом сади, ліси й парки і (струшувати) додолю (жовтий) листячко.

Ну, навіщо ж ти, жовтню, роздягаєш дерева? Залишив би їм це вбрання, воно ж (такий) гарне!

Та не (слухати) жовтень нікого: знай своє діло робить. Припорошив (сріблястий) снігом дахи, укрит памороззю (земля), навіть (маленький) калюжки сховав під (тонкі) скельцями (лід).



2. Спишіть другий абзац, розкриваючи дужки. Знайди й підкресли слова, ужиті в переносному значенні.

59. 1. Прочитай текст.

Вечоріло. З високих гір підкрадалися сутінки. Луна котилася лісом і лягала на високі трави, завмирала в гущавині.

Із-за кучерявих хмар виглянув круторогий місяць. Задивився у сріблясту річку і знову заховався за хмару.

2. Випиши словосполучення. За допомогою питань установи зв'язок між словами за зразком.



Підкрадались (звідки?) з гір.

60. 1. Прочитай текст. Спиши, уставляючи пропущені букви.

«Л..ГКОВАЖНІ» РІЧКИ

А чи бачили ви де-небудь річки, що перет..наються? На з..мній кулі є й такі. Наприклад, біля польського міста Вонгровця дві річки перет..наються під прямим кутом. Кожна з них після цього т..че своїм рус-



лом далі. Справжні д..ва творить пр..рода! (Із журналу «Дванадцять місяців»).

2. У написанні яких слів тобі допомогло правило? Коли довелося звернутися до словника?

3. Установи зв'язки між членами останнього речення. Яке це речення за метою висловлювання та інтонацією?

61. Попрацюйте разом! 1. Складіть речення за поданими схемами.

(Х т о?) \longleftrightarrow (щ о р о б л я т ь?) співають
 (щ о?) ... ↓
 (я к у?) ... ↓

2. Назвіть члени речення, що залежать від підмета. На які питання вони відповідають?

3. Назвіть члени речення, що залежать від присудка. На які питання вони відповідають?

62. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст. Пригадайте, що ви знаєте про бабине літо. Розкажіть одне одному.

Стоїть жовтогаряча осінь. Вона розкинула над землею блакитні небеса. По садах загуляли молоді падолисти. У повітрі літає срібна павутиння. Настала лагідна пора бабиного літа. Останні сонячні дні стоять такі ласкаві, оповиті сріблястим мереживом (За *Іваном Цюпою*).



2. Спиши. Підкресли головні та другорядні члени речення.

§ 11. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ



63. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте речення. Визначте в них головні і другорядні члени.

1. Вітер віє, повіває, по полю гуляє. 2. ...Уся країна повита красою, зеленіє, вмивається срібною росою. 3. І барвінком, і рутою, і рястом квітчає весна землю... 4. Із-за лісу, з-за туману місяць впливає. 5. Ой гляну я, подивлюся на той степ, на поле. 6. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине (Із творів *Тараса Шевченка*).

2. Установіть, із якими словами в реченнях пов'язані слова, що перелічуються. На які питання вони відповідають? Які це члени речення?

Члени речення, які відносяться до того самого слова і відповідають на те саме питання, називають однорідними членами речення. Однорідними можуть бути підмети, присудки і другорядні члени. Якщо однорідні члени речення вимовляють із перелічувальною інтонацією, то на письмі між ними **потрібно ставити кому**.

3. Спишіть речення. Однорідні члени позначте за зразком.



*На горбочку, у долині розцвіли
волошки сині.*

64. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Розкажіть, про кого ви дізналися з нього.

ВИДАТНА УКРАЇНСЬКА ХУДОЖНИЦЯ

Марія Приймаченко — майстер українського декоративно-го мистецтва. Художниця у своєму малярстві використовувала акварель і гуаш. Вони надавали соковитості зображенням казкових квітів, птахів, звірів, рослинних орнаментів.

Нині твори Марії Приймаченко відомі не тільки в різних містах України, а й за кордоном: у Мюнхені, Парижі, Варшаві, Празі, Софії. За серію малюнків під назвою «Людам на радість» майстриню було удостоєно високої нагороди — Державної премії України імені Тараса Шевченка (За *Марією Шинкарук*).



Марія Приймаченко.
Бичок-третячок

2. Випишіть із тексту за зразком однорідні члени речення разом зі словами, від яких вони залежать.



Використовувала акварель і гуаш.

Слово про слово

Акварель — клейова фарба, що розводиться водою.

Гуаш — фарба, розтерта на воді з домішкою білила.

3. Відвідайте музей образотворчого мистецтва, ознайомтеся з творами Марії Приймаченко.



65. Прочитай речення. Виділені слова заміни за зразком однорідними членами речення. Запиши.

1. **Четверо дітей** прочитали цікаву книжку. 2. У наших краях зимують **різні пташки**. 3. Український народ цінує **національні рослини-символи**.



Настя, Оксана, Ярослав і Тарас прочитали цікаву книжку.

§ 12. ПОЄДНАННЯ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ СПОЛУЧНИКІВ



66. 1. Прочитай вірш і прислів'я. Зверни увагу, як поєднані однорідні члени речення.

1. Дві хмароньки **пливли кудись**
в убранні золотім
і мовчки **зупинилися**
над краєм чарівним.
Річки ясні **жемчужились**,
шуміли і **пливли**.
Лани **зливались з луками**,
пахтіли і цвіли.

Олександр Олесь



2. Навчання — нелегка праця, але дуже потрібна.

3. Не одяг прикрашає людину, а розум.

Слово про слово

Жемчужились — виблискували, як перли.

Однорідні члени речення поєднують за допомогою слів **і (й), та, а, але, проте** та ін. Це сполучники. Між двома однорідними членами перед сполучником **і (й), та** кому не ставлять. Перед сполучниками **а, але** кому ставлять завжди.

67. 1. Прочитай текст. Добери заголовок.

Ми — українці. Мова наша — українська. Це мова, якою ми розмовляємо й думаємо, без якої не мислимо свого життя. Вона прекрасна, багата і мелодійна. За цими ознаками українську мову порівнюють з італійською. Тому не дивно, що нашу мову називають солов'їною.

2. Спиши. Підкресли однорідні члени в четвертому реченні. Поясни, як вони між собою поєднані.

Наша мова — українська.

68. 1. За допомогою сполучників та інтонації перелічування усно об'єднай речення кожної групи в одне так, щоб не повторювались ті самі слова.

1. У нічному небі яскраво світять зорі.

У нічному небі яскраво світить місяць.

2. Я дуже люблю Україну.

Я дуже люблю рідний край.

Я дуже люблю свою родіну.

2. Запиши утворені речення. Підкресли однорідні члени.

Візьми до уваги! Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками **і (й), та**, їх вимовляємо з перелічувальною інтонацією. Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками **а, але, проте**, їх вимовляємо з інтонацією протиставлення: перший однорідний член вимовляємо з підвищенням голосу, а другий — зі зниженням. Наприклад: Школярі не тільки **обкопували** дерева, а й **поливали** їх.



69. 1. Учися читати інтонаційно правильно! Керуйся правилом.

1. Ця весела, рухлива і голосиста пташка годується насінням ялини. 2. Пташки дуже охайні. Кожну пір'їнку дзьобом перебирають, розправляють. 3. Упав шуліка, але не вполював синицю. 4. Олег змайстрував годівницю для птахів і повісив на дереві.

2. Спиши. У першому й останньому реченнях підкресли головні та другорядні члени.

3. Поясни написання слів *пір'їнку*, *розправляють*.



70. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Знання допомагають сьогодні людині спускатися на дно океану і проникати в космічні глибини. Знання допомагають винаходити нові й нові машини, щоб важка праця ставала легкою й цікавою.

Без знань не можна стати гарним працівником. Навчання — подорож у світ знань, світ **чарівний і безмежний**.

2. Випиши речення з однорідними членами.

3. Якими сполучниками поєднані однорідні члени і як їх треба читати?

4. Добери синоніми до виділених слів.

71. 1. Прочитай листа відомого литовського письменника до українських школярів.

МОЛОДІ МОЇ УКРАЇНСЬКІ ДРУЗИ!

Любіть усе, що красиве й прекрасне, — природу, працю, поезію, живопис, спорт, музику. Прекрасне допомагає людині жити, працювати, цінувати дружбу, любити своїх товаришів, свою Батьківщину, будувати життя, допомагає стати справжньою людиною.

Я хочу, щоб Ви дружили з литовськими дітьми, відвідували мій Нёманський край. Учїться дружити між собою з ранніх років.



Дружба робить нас багатшими, **облагороджує, олюднює**.
Бажаю Вам успіхів і щастя! (*Едуардас Межелайтіс*).

2. До чого автор листа закликає українських школярів? Які міркування висловлено в листі? Запиши двоє останніх речень тексту. Підкресли в них однорідні члени речень.

3. Випиши речення з однорідними членами. Навчися читати їх із правильною інтонацією.

4. Поміркуй, що спільного в будові виділених слів. Добери або знайди в словнику інші слова з таким самим префіксом.

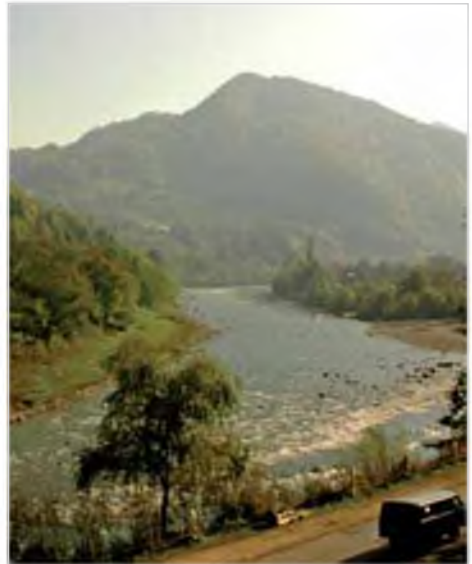
72. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок. Знайди синоніми.

Вечір... Гори в млі,
в зблоті вершини...
А під ними ллється десь
пісня України.

Гасне вечір...
Сон обняв гори і долини...
А між горами літа
пісня України.

Ніч давно... Заснуло все...
Тільки море плине,
та щебече понад ним
пісня України.

Олександр Олесь



2. Порівняй вимову і написання слова *ллється*. Назви в ньому всі звуки.

3. У другій строфі знайди однорідні члени речення. Як вони пов'язані?



73. 1. Прочитай речення з однорідними членами і спиши.

Читання, музика, танці, туризм, рукоділля, малювання — це захоплення людини. Вони збагачують її духовний світ, спонукають до творчості, пізнання нового. Дуже часто захоплення переростають в уподобання всього життя і стають професією людини.

2. Розглянь фотоілюстрації. Склади за ними речення з однорідними членами. Запиши їх.

3. Навчися читати речення з перелічувальною інтонацією.



Запитання і завдання для повторення

1. Які є види речень за метою висловлювання та інтонацією?
2. Що називають основою речення?
3. За допомогою чого пов'язані слова в реченні?
4. Які члени речення називають однорідними? Як вони пов'язуються між собою?

СЛОВО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ЧАСТИНИ МОВИ

З РОЗДІЛУ ТИ ПРИГАДАЄШ:

ВІДОМІ ТОБІ ЧАСТИНИ МОВИ

Іменник	Прикметник	Дієслово	Прийменник
теплó	теплий	тепліє	до
світло	світле	світить	від
радість	радісна	раділа	на

З РОЗДІЛУ ТИ ДІЗНАЄШСЯ:

ПРО НЕВІДОМІ ТОБІ ЧАСТИНИ МОВИ

ЧИСЛІВНИК

один, два	перший, другий
десять, двадцять	десятий, двадцятий
сто, двісті	сотий, двохсотий

ЗАЙМЕННИК

я	ти
ми	ви
він, вона, воно	вони

ПРИСЛІВНИК

весело	зверху	зранку	уперед
приємно	ліворуч	навесні	додому
сонячно	посередині	сьогодні	назустріч

СЛУЖБОВІ СЛОВА

і (й), та , а, але, проте, не

§ 13. СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА



Які лексичні значення може мати слово? Скільки значень може мати слово?



74. 1. Прочитай прислів'я.

1. Діло майстра величає. 2. Без діла слабше сила.
3. Чесне діло роби сміло. 4. Слово без діла нічого не варте.
5. На охочого робочого діло знайдеться. 6. Не дивись на чоловіка, а дивись на його діло.

2. Назви слова, ужиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.

3. Спиши перше і друге прислів'я. Підкресли головні члени речення.

75. 1. Прочитай вірш-пораду. Поясни значення слова *голова*.

Як говориш, будь обачним:
є слова багатозначні.
Ось вам відповідь жива:
що то значить *голова*.
Має голову людина,
і тварина, і пташина.
Голова — це керівник,
дуже цінний працівник.

Дмитро Білоус

2. Склади і запиши речення зі словом *голова*, уживаючи його в різних значеннях.

3. Побудуй звукові моделі слів *цінний*, *працівник*.

76. 1. Прочитай віршовані рядки. Поясни, що означають виділені слова.

1. Якщо є у тебе **мати**, будеш все на світі **мати**.
2. Якщо зійшов на **берег ти**, то треба землю **берегти**.
3. Зима буває раз **на рік**, її я лютою **нарік**. 4. Я тягнув на гору **віз**, а згори мене він **віз**. 5. У садочку ріс **ірис**, а на полі — мак **і рис** (*Ігор Січовик*).

2. Поділи слова *земля* і *берегти* для переносу різними способами.

77. 1. Прочитай і спиши вірш.

Снігопад, хурделиця, кужелиця,
завірюха, віхола, буран,
хвища, заметіль, пурга, метелиця,
сніговиця, хуговій, курá.

Леонід Стрельник

2. Запам'ятай синоніми до слова *заметіль*, ужиті у вірші. Використовуй їх у своєму мовленні.

3. Добери й запиши прикметники до іменників *заметіль*, *метелиця*.



78. 1. Прочитай прислів'я. Поясни їхній зміст.

1. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.
2. Слухай перший, а говори останній.
3. Знай більше, а говори менше.
4. Спершу слово зваж, а потім скажи.
5. Удар забувається, а слово пам'ятається.

2. Назви антоніми. Запиши їх парами. Добери синоніми до прикметника *великий* (за розміром) і дієслова *говорити*.



З яких частин складається слово? Як вони називаються?



79. **Попрацюйте в парах!** 1. Прочитайте уривок із віршованої казки. Доберіть заголовок. Назвіть головних героїв казки — мешканців країни Мовляндія.

Не за синіми морями, не за дальніми лісами,
а в Мовляндії країні проживали друзі щирі.

Корінь — сивий дідуган.

Префікс — брат молодший.

Суфікс — справжній молодець.

Закінчення — накінець.

Всі вони були сусіди, жили в злагоді і мирі,
один одному служили і слова нові творили.



2. Розкажіть одне одному про частини слова: закінчення, корінь, префікс і суфікс.

3. Доберіть і запишіть споріднені слова до іменника *мова*.



80. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте вірш. Поясніть одне одному його заголовок.

ЖИВА ВОДА

Жива вода дає життя
всьому живому в світі,
якщо живе жива вода,
тоді земля у квіті.

Любов Забашта

2. Випишіть із вірша споріднені слова. Позначте в них корінь.
3. Назвіть слова, у яких звуків менше, ніж букв.

81. 1. Прочитай загадку. Поясни значення слова-відгадки.

Я у кожній деревинці,
квітці, кущику, травинці.
У класі ж на уроці мови
ти побачиш мене в слові.

2. Добери до слова *корінь* споріднені слова з різними суфіксами. Запиши їх. Познач суфікси в словах.
3. Назви в загадці слова, у яких звуків більше, ніж букв.

82. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте й доповніть віршовані рядки.

Будову слова ми вивчали,
було закінчення, основа.
А потім корінь виділяли,
споріднене шукали слово.
А потім ... позначали,
і ..., якщо був у слові.



2. Пригадайте розбір слова за будовою. Розкажіть одне одному послідовність його проведення.
3. Розберіть за будовою слова *загадка*, *відгадка*, *загадати*, *відгадати*.



83. 1. Добери й запиши по троє слів, які мають таку будову:

1. Префікс + корінь + закінчення.
2. Корінь + суфікс + закінчення.
3. Префікс + корінь + суфікс + закінчення.

2. Познач будову записаних слів. Поясни свою думку.
3. Склади словосполучення зі словами останньої групи.



Які частини мови ти знаєш?



- 84.** 1. Прочитай вірш. Назви слова, ужиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.

Я дітям скажу, відкриваючи мудрість граматик:
— Погляньте, хороші, на істину цю не здаля —
у слові *тополя* і в слові високому *мати*
є спільна основа і корінь єдиний — земля.

Геннадій Мороз

2. Добери з тексту вірша приклади слів, які належать до відомих тобі частин мови.
3. Склади й запиши речення з іменником *мати* і дієсловом *мати*.

- 85.** 1. Прочитай вірш. Поясни, як ти розумієш виділений у тексті вислів.

Багата в нас, красива мова!
В народі кажуть: калинова...
Є **райдуги барвистих слів**,
щоб ними передати
усі відтінки почуттів,
все гарно описати.

Інна Кульська

2. Назви прикметники, використані у вірші.
3. Склади й запиши речення з іменником *калина* і прикметником *калинова*.

- 86.** 1. Прочитай лічилку. Назви службові слова, ужиті в ній.

Біля річки, до порогу, у садочку, на дорогу,
перед сном, коло хатини, із-за гаю, для дитини,
за горою, попід ліс, від матусі, через міст,
понад полем, в небеса: ось лічилочка уся.

2. Поміркуй, чому ці службові слова називають прийменниками. Розкажи, які ще є службові слова.



3. Склади й запиши словосполучення: дієслово + прийменник **над** + іменник; дієслово + прийменник **під** + іменник.



§ 14. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ІМЕННИК



Назви ознаки іменника як частини мови. У яких значеннях можуть уживатися іменники в мовленні?



87. 1. Прочитай виразно вірш.

Іменник любить називати
завжди на ймення кожную річ:
*земля, країна, сонце, мати,
печаль і радість, день і ніч.*

Володимир Верховень

2. Назви іменники, використані у віршованому тексті. Обґрунтуй свою думку.

3. Добери й запиши приклади іменників, дотримуючись такої послідовності: назви істот, назви неістот, власні назви, загальні назви.

88. **Попрацюйте в парах!** 1. Прочитайте правило. Наведіть власні приклади іменників.

Іменник — це частина мови, яка називає предмети і відповідає на питання **х т о?** або **щ о?** Іменники можуть бути назвами **істот** (**хто?**): *мати, батько* і **неістот** (**що?**): *світло, Київ*; **загальними** (*місто, країна*) і **власними** (*Полтава, Україна*). Іменники належать до одного з родів: **чоловічого** (*промінь*), **жіночого** (*зірка*), **середнього** (*небо*). Змінюються за числами — **однина** (*земля, каштан*), **множина** (*землі, каштани*) і за питаннями — (**хто?**) *сестра*, (**кого?**) *сестри*, (**кому?**) *сестрі* тощо.

Візьміть до уваги! У науці про мову предметом називають усе те, до чого можна поставити питання: **хто?** (*директор, учитель, школяр*) або **що?** (*життя, робота, навчання*).

2. Поставте запитання до правила. Дайте на них відповіді.



89. 1. Назви предмети, які тебе оточують. Доведи, чому названі тобою слова належать саме до іменників.

2. Прочитай характеристику предмета (підручника) і характеристики слова, яке називає цей предмет. Зверни увагу на розбіжність між предметом і словом, яке його називає.

Предмет *підручник* являє собою книгу, за якою навчаються. Його виготовляють із паперу. За призначенням підручники бувають різними: з української мови, читання, математики, природознавства тощо.

Слово *підручник* складається з дев'яти звуків, належить до іменника. Як іменник слово *підручник* має такі ознаки: чоловічий рід, здатність змінюватися за числами (*підручник, підручники*) та за питаннями: (**що?**) *підручник*, (**чого?**) *підручника*, (**чому?**) *підручнику*, (**чим?**) *підручником*, (**у чому?**) *у підручнику*. У реченні іменник може бути головним членом (найчастіше підметом) і другорядним.

3. Поясни, чому слова *розум, добро, радість, щастя, любов* належать до іменників. Склади й запиши речення з двома словами (на вибір).

90. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю. Візьміть до уваги ознаки, властиві іменникам, які вжиті в першому абзаці тексту попередньої вправи.

Іменник	Що означає	На яке питання відповідає	Число	Рід	Яким є членом речення
<i>підручник</i>	предмет	що?	однина	чоловічий	підмет
<i>книгу</i>	предмет	що?	однина	жіночий	другорядний член
<i>читання</i>	предмет	з чого?	однина	середній	другорядний член
<i>підручники</i>	предмети	що?	множина		підмет



91. 1. Прочитай вірш. Назви іменники. Поясни, що вони називають.

Стежка, озеро, стіжок —
все у падолисті.
І в гніздечку для пташок
задрімав сухий листок,
наче у колисці.

Вадим Скомаровський



2. Випиши їх. Познач у дужках число і рід іменників.
3. Склади й запиши речення з трьома іменниками (на вибір).



Які значення мають іменники-синоніми та іменники-антоніми? Скільки значень можуть мати іменники?



92. 1. Прочитай текст. Використай доречні іменники-синоніми з дужок.

2. Добери заголовок до тексту. Придумай кінцівку.

Ось і знайомий ліс. Рівними (шеренгами, рядами, колонами) виструнчились зелені сосни. Поміж ними ростуть білосорі берізки, кремні дубки, тремтливі осички.

шеренга

Навколо тихо-тихо. Тільки іноді з глибини лісу чути легкий (гуркіт, грюкання, стукіт) дятла та мелодійний свист (групи, табуна, зграї) синиць.

Заглибившись у сосняк, знімаєте голчасту (скатертину, ковдру, покривало), і відкривається красивий оранжевий (картузик, брилик, шапка) рижика (За *Олександром Пархоменком*).

3. Запиши речення з дібраними іменниками. Зроби висновок про роль іменників-синонімів у мовленні.



93. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поясни їхній зміст.

1. Чого в молодості навчишся, те на старість як знахідка. 2. Батьківщина — мати, чужина — мачуха. 3. Згода будує, а незгода руйнує. 4. Правдою цілий світ зійдеш, а неправдою ані до порога. 5. Лиха та радість, по котрій сум наступає. 6. Із самого початку думай, який буде кінець.

2. Випиши іменники-антоніми.
3. Зроби висновок про роль іменників-антонімів у реченнях. Перевір свій висновок за наведеною нижче інформацією.

Візьми до уваги! Іменники-синоніми й іменники-антоніми використовують як засоби увира́знення мовлення. Іменники-синоніми дають можливість вибрати найточніше, найвиразніше, найдоцільніше і найдоречніше слово. Іменники-антоніми допомагають яскравіше відобразити протилежні явища довкілля.

94. 1. Прочитай значення слова *земля*.

1. Третя від Сонця планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо Сонця. 2. Верхній шар земної кори. 3. Речовина темно-бурого кольору, що є у складі земної кори. 4. Суша (на відміну від водяного простору). 5. Ґрунт для вирощування рослин. 6. Країна, край, держава.

2. Склади й запиши речення з іменником *земля*, уживаючи його в різних значеннях.

3. Поясни різні значення іменника *сонце*.

❀❀❀❀❀ ХВИЛИНКА СПІЛКУВАННЯ ❀❀❀❀❀

- Згадайся, де застосовують такий символ — @?
- Символ @ використовують в адресі електронної пошти.
- А що являє собою цей знак?
- Цей знак являє собою спіраль, закручену проти годинникової стрілки.
- Як ти думаєш, чому цей символ називають «собачкою» або «равликом»?
- Я думаю, що цей знак дістав такі назви через свою форму, схожу на цих тварин.

95. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте. Доведіть, що це текст.

Узагалі, золото — це дорогоцінний метал. Але є ще «чорне» і «біле золото».

«Чорне золото» добувають у шахтах. «Біле золото» вирощують на полях.

А коли в засушливу пору року в степах випадає рясний життєрадісний дощ, люди радіють і кажуть: «Золото падає з неба».

2. Поясніть, які іменники в тексті вжито в прямому, а які — в переносному значенні.

3. Наведіть власні приклади вживання іменників у прямому й переносному значеннях.

4. Усно проаналізуйте виділені слова в такій послідовності:

1. Аналізоване слово.

2. Частина мови.

3. Питання, на яке відповідає.

4. Назва істоти чи неістоти.

5. Власна чи загальна назва.

6. Значення, у якому вжито (пряме чи переносне).

7. Рід.

8. Число.

9. Слова, з якими пов'язане в реченні.

10. Член речення — головний чи другорядний.



96. 1. Прочитай. Користуючись підказкою, поданою в дужках, поясни значення слів.

Орел (птаха і людина), океан (водний простір і будь-який великий простір).

2. Склади й запиши по двоє речень з кожним із поданих іменників, уживаючи їх у прямому та в переносному значеннях.

3. Підготуй усний опис птаха, зображеного на фотоілюстрації.





Як визначити число і рід іменників?



97. 1. Прочитай вірш. Добери до нього заголовок.

Небеса прозорі, як глибінь ріки.
Падають, як зорі, з явора листки.
А над полем нитка дзвонить, як струна.
Зажурилась квітка — чує сніг вона.

Дмитро Павличко

2. Випиши з вірша спочатку іменники, які у вірші вжито в однині, а потім — у множині. Познач закінчення. Поясни, як ти визначаєш число іменників.

3. Побудуй звукові моделі слів зі знаком м'якшення. Визнач, до яких частин мови вони належать.

98. 1. Прочитай вірш.

Коли на полі колоситься —
зернина в колосі, зерня;
виймають з печі — паляниця,
хлібець, хлібина, хлібня;
ще кажуть — книш, бухан, буханка,
а хліб весільний — коровай.

Дмитро Білоус

2. Випиши виділені іменники за абеткою.

Визнач їхнє число й рід.

3. Назви споріднені слова, ужиті у вірші. Розбери їх за будовою.



99. 1. Прочитай і доповни речення словами з довідки. Поясни їхній зміст.

1. Мова — найважливіший засіб 2. Мова — ... думки. 3. Мова — твій друг і 4. Мова — знаряддя 5. Мова — безцінний ... народу. 6. Мова — цілюще народне

Слова для довідки: джерело, порадник, втілення, скарб, спілкування, пізнання.

2. Спиши речення. Зазнач у дужках число і рід іменників.

3. Усно наведи приклади інших висловлювань про мову.



§ 15. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ



Які відмінки є в українській мові? Яка роль відмінків в українській мові?



100. 1. Прочитай прислів'я і приказки. Поясни їхній зміст.

1. Робота гарна, та день малий. 2. Роботи багато, а користі мало. 3. Роботі ніколи немає кінця. 4. Їсти дай, пити дай, а про роботу не питай. 5. За чужою роботою й світу не бачить. 6. У роботі швидко час минає.

2. Випиши з речень усі форми іменника *робота*. Познач у них закінчення.

3. Склади й запиши речення з двома формами цього іменника (на вибір).

Візьми до уваги! Слова можуть мати різні форми, коли в них змінюються лише закінчення (наприклад, *робота, роботи, роботі, роботу, роботою, на роботі*), а основне значення залишається незмінним.

101. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте правила.

Іменники мають сім відмінків: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний. Шість із них відповідають на певні питання. Сьомий, кличний відмінок, на питання не відповідає. Його використовують у звертаннях.

Форма називного відмінка однини є **початковою формою іменника**.

Зміну іменників за відмінками називають **відмінюванням**, або **змінюванням за відмінками**.

2. Поставте одне одному запитання за змістом правил і дайте на них відповіді.

102. Попрацюйте разом! 1. Розгляньте таблицю на сторінці 52. Запам'ятайте назви відмінків та їхні скорочені позначення.

2. Вивчіть відмінкові питання, на які відповідають відмінки іменників. Зверніть увагу на питання називного і знахідного, родового і знахідного, давального і місцевого відмінків. Зробіть висновки.

Назва відмінка	Скорочене позначення відмінка	Відмінкові питання	Приклади відмінювання іменників	
			в однині	у множині
Називний	Н.	хто? що?	учень	учні
Родовий	Р.	кого? чого?	учня	учнів
Давальний	Д.	кому? чому?	учневі (-ю)	учням
Знахідний	Зн.	кого? що?	учня	учнів
Орудний	Ор.	ким? чим?	учнем	учнями
Місцевий	М.	на кому? на чому?	(на) учневі (-ю)	(на) учнях
Кличний	Кл.	—	учню	учні

3. Провідмініяйте усно за поданим зразком іменник *день* в однині та множині.

4. Складіть і запишіть семеро речень із різними формами цього слова за варіантами: форма однини (I варіант), форма множини (II варіант).

103. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте вірш. Доберіть до нього заголовок. Що виражає дібраний заголовок — тему чи головну думку вірша?

Називний питає: х т о т и ? щ о т и ?

Хоче він про наслідки роботи
і про тебе чути лиш похвали,
щоб тебе як приклад називали.

Родовий доскіпує свого —
хоче знати він: к о г о ? ч о г о ?

І про тебе знать, якого роду,
що немає роду переводу.

Все **давальний** дасть — не жаль йому,
але хоче знать: к о м у ? ч о м у ?

Знать про тебе, гождого на вроду,
що даєш і ти своєму народу?

У знахідного свої потреби:
він — к о г о ? і щ о ? — питає в тебе.

І кого всі ми за друзів маєм,
і що друзі роблять нам навзаєм?

А орудний хоче знать: ким? чим?
 У труді орудуй разом з ним.
 Хоче знать: що здатний ти утнути?
Чим ти сильний? **Ким** ти хочеш бути?
А місцевий — де? В якому місці?
 Хоче знати — у селі чи в місті?
Кличний закликає всіх навколо:
 гей, Іване, Петре чи Миколо!..

Дмитро Білоус

Слово про слово

Навзаєм — взаємно.



2. Назвіть усі відмінки. Поясніть, чому вони мають такі назви.
3. Складіть текст-розповідь про відмінки іменників за змістом вірша. Розкажіть одне одному.
4. Зіставте і порівняйте питання місцевого відмінка іменників у вірші і в таблиці. Зробіть висновок.

104. 1. Прочитай. Визнач тему й головну думку вірша. Добери до нього заголовок.

Розквітай, прекрасна **Україно**,
 рідна земле, **матінко** моя.
 Хай лунає мова солов'їна,
 пісня неповторная твоя.
 Хай смереки, ясени й тополі,
 квіти, луки, трави і сади
 шепотять нам вірші щедрі, добрі,
 вольні
 чисті, із джерельної води.



Надія Голуб

2. Назви іменники, ужиті у вірші в початковій формі (називному відмінку однини).
3. Випиши з вірша іменники у множині, зазнач у дужках їхню початкову форму.
4. Доведи, що виділені іменники вживаються у кличному відмінку однини.

105. 1. Прочитай висловлювання про Україну. Вивчи їх напам'ять. Запиши з пам'яті.

1. Свою Україну любіть (*Тарас Шевченко*). 2. Україно моя, Україно, я для тебе у світі живу (*Дмитро Павличко*). 3. Кохаю край наш дорогий, що зветься Україна (*Володимир Сосюра*). 4. І єдиній моїй Україні — нероздільна моя любов (*Леонід Полтава*).

2. Назви повторюваний іменник. Познач у ньому закінчення. Запиши в дужках відмінок повторюваного іменника.

3. Добери синоніми до іменника *Україна*.

Слова для довідки: країна, держава, Батьківщина, Вітчизна, рідний край.



106. 1. Прочитай прислів'я і приказки про рідний край. Поясни їхній зміст.

1. Рідний край — земний рай. 2. Де рідний край, там і під ялиною рай. 3. Кожному милий рідний край. 4. За рідний край хоч помирай! 5. Рідний край має свій звичай.

2. Назви речення, у яких іменник *край* уживається в називному відмінку однини.

3. Самостійно добери й запиши прислів'я і приказки про рідний край.

4. Усно склади речення зі сполученням слів *рідний край* у формах знахідного і місцевого відмінків однини.

§ 16. РОЗРІЗНЕННЯ ВІДМІНКІВ ІМЕННИКІВ З ОДНАКОВИМИ ЗАКІНЧЕННЯМИ



Як розрізняють відмінки іменників з однаковими закінченнями?



107. 1. Пригадай, як підписуємо поштовий конверт. Розкажи, у якому відмінку вживають іменники, що називають прізвище, ім'я та по батькові людини, якій адресують листа. Розрізняй значення слів *адресат* і *адресант*.

Слово про слово

Адреса́т — той, хто одержує листа, повідомлення.

Адреса́нт — той, хто надсилає листа, повідомлення.

2. Заповни поштовий конверт, використовуючи іменники в називному відмінку однини.



108. 1. Прочитай текст. Доповни розповідь новою інформацією.

Усе своє життя українські козаки присвячували **боротьбі** із загарбниками — турками, татарами, польською шляхтою і російським царизмом. У жорстокій **боротьбі** з ворогами запорожці вмирили як лицарі. Зустріти смерть у бою вони вважали для себе за честь (За *Дмитром Яворницьким*).

2. Зверни увагу на виділений іменник, який уживається в різних відмінках. Скористайся правилом і поясни, як розрізнити відмінкові форми цих іменників.

Іменники, що мають однакові закінчення в давальному і місцевому відмінках однини, розрізняють за значенням і питаннями.

Іменники в давальному відмінку найчастіше називають особу, якій щось дають, надсилають, чимось допомагають. Наприклад: *Бібліотекар видала Людмилі книжку.*

У місцевому відмінку іменники найчастіше називають місце. Наприклад: *На Людмилі нова́ сукня.*

Іменники в давальному і місцевому відмінках однини можна розрізнити також за наявністю чи відсутністю прийменників: у місцевому відмінку іменники завжди вживаються з прийменниками, у давальному — найчастіше без прийменників.

3. Самостійно склади й запиши двоє речень із виділеним іменником. У реченнях використай іменник у формі давального і місцевого відмінків однини.



109. Попрацюйте в парах! 1. Прочитайте текст. Розкажіть одне одному, що ви знаєте про українських козаків.

Запорозькі козаки мали за столицю Січ. Це було розчищене серед лісу або укріплене частоколом місце. На ньому козаки зводили селище. Січ була резиденцією всіх головних старшин козацтва. Саме завдяки Січі зміцнювалося українське козацтво.

У Січі жодного значення не мали ні знатність роду, ні перевага віку. Цінувалися серед товариства передусім розум, кмітливість, досвід і сміливість (За *Дмитром Яворницьким*).

Слово про слово

Резиденція — місце перебування уряду, керівників держави і високопоставлених осіб.

2. Визначте відмінки іменника, що повторюється в тексті. Випишіть речення, у яких цей іменник уживається в давальному і місцевому відмінках.
3. Поясніть розділові знаки в останньому реченні.
4. Удоскональте текст, уникаючи повторів.




110. 1. Прочитай поради. Поясни їхній зміст.


1. Ніколи не говори другові того, що він не хотів би чути. 2. Не хочеш почути поганих слів, не кажи їх сам своєму співбесідникові. 3. Що маєш повідомити своєму співрозмовникові — наперед обміркуй. 4. Завжди даруй своєму товаришеві якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до нього: «дякую», «будь ласка», «перепрошую».



2. Випиши словосполучення дієслово + іменник у давальному відмінку однини.
3. Постав іменник *друг* у формі місцевого відмінка однини. Склади й запиши з ним речення за фотоілюстрацією.
4. Добери споріднені слова до іменника *розмова*. Визнач у них корінь.

§ 17. ЧЕРГУВАННЯ КІНЦЕВИХ ПРИГОЛОСНИХ ОСНОВИ В ІМЕННИКАХ РІЗНОГО РОДУ В ДАВАЛЬНОМУ І МІСЦЕВОМУ ВІДМІНКАХ ОДНИНИ

 **Які чергування кінцевих приголосних основи відбуваються в іменниках різного роду в давальному і місцевому відмінках однини?**

 **111.** 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовки.


Почалася заметіль. Цілу добу гуляла завірюха. У завірюсі зникли дерева і будинки. Потім несподівано почалась відлига. Закапало з дахів. Висипали на вулицю діти, радіючи відлизі. Скресла річка, — почалася повінь. По річці попливла крига. Діти дивилися, як по кризі походжали ворони, шукаючи поживи.

2. Випиши виділені іменники в таблицю за зразком. Познач у них закінчення.

Жіночий рід

Називний відмінок	Давальний відмінок	Місцевий відмінок	Чергування кінцевих приголосних основи
річк[а]	річц[і]	по річц[і]	[к] — [ц']

3. Сформулюй правило про зміну кінцевих приголосних звуків основи в іменниках жіночого роду перед закінченням *-і* в місцевому відмінку однини. Звір свій висновок із правилом.

 **В іменниках жіночого роду перед закінченням *-і* в давальному і місцевому відмінках однини кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] змінюються на [з'], [ц'], [с']:** *подруга — подрузі, на подрузі; гуска — гусці, на гусці; муха — мусі, на мусі.*

4. Доповни таблицю відмінковими формами іменників, яких не вистачає.

- 112. Попрацюйте в парах!** 1. Поставте іменники чоловічого роду *луг, бік, рух* у місцевому відмінку однини.
2. Запишіть іменники в таблицю за зразком. Позначте закінчення.

Чоловічий рід

Називний відмінок	Місцевий відмінок	Чергування кінцевих приголосних основи
берег □	на березі □	[г] — [з']

3. Зробіть висновок про чергування кінцевих приголосних основи перед закінченням *-і* в іменниках чоловічого роду в місцевому відмінку однини.

- 113.** 1. Постав іменники середнього роду *око, вухо* в місцевому відмінку однини.
2. Запиши іменники в таблицю за зразком. Познач закінчення.

Середній рід

Називний відмінок	Місцевий відмінок	Чергування кінцевих приголосних основи
молоко □	у молоці □	[к] — [ц']

3. Зроби висновок про чергування кінцевих приголосних основи перед закінченням *-і* в іменниках середнього роду.
4. Звір свій висновок із правилом.

В іменниках чоловічого і середнього роду в місцевому відмінку однини кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] перед закінченням *-і* змінюються на [з'], [ц'], [с']: *луг — у лузі, бік — на боці, вухо — у вусі.*

- 114.** 1. Прочитай вірш. Вивчи його напам'ять.

Як виконуєш завдання,
не забудь про чергування.
Як поріг — то на порозі,
ну, а ріг — пиши на розі.

Коли вухо — то у вусі,
а кожух — то на кожусі,
Як урок — то на уроці,
око — порошок в оці.

Алла Сващенко

2. Назви іменники в місцевому відмінку однини. Поясни чергування кінцевих приголосних основи в цих словах.
3. Склади й запиши з ними речення.

115. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте й відгадайте загадки.

1. Червоне коромисло через річку повисло. 2. Ішли чоловік і жінка вулицею. Коли вони підходили до своєї домівки, побачила їх у вікно дитина і гукнула: «Добрий день вам, татусю й матусю!». Одначе то не був їхній син. Хто ж то був? 3. Ішло дві матері, дві дочки й онука. Скільки було всіх людей? 4. Не побачиш його оком, не торкнешся ненароком. Ані вухом не почуєш, лише носом ти відчуєш.

2. Знайди іменники, у яких зі зміною форми слова відбувається зміна кінцевого приголосного основи.



3. Випиши ці іменники, поставивши їх у початковій формі, а поряд через риску зазнач форми цих іменників у давальному і місцевому відмінках однини.

§ 18. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ У КОРЕНЯХ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО ТА ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В ОДНИНІ



Які чергування кореневих голосних звуків відбуваються в іменниках жіночого та чоловічого роду в однині?



116. 1. Прочитай. Визнач, який це текст — розповідь, опис чи міркування. Доведи свою думку.

Надходить осінь і приносить людям радість і легкий смуток.

Щедрі дари в осені, у різнобарвні шати одягає вона природу — і додається людям радості. А смуток торкається серця, коли прощально курличуть журавлі, ронять на землю дерева свій пишній одяг і завмирає на зиму природа.

2. Склади в зошиті таблицю за зразком.

Іменники	Звуки, що чергуються
лід — льоду	[i] з [o]
лебідь — лебедя	[i] з [e]

3. Випиши в перший стовпчик виділені іменники, а в другий — звуки, що чергуються в коренях цих слів.

4. Зроби висновок про чергування голосних звуків в іменниках жіночого та чоловічого родів.

У деяких іменниках жіночого і чоловічого роду, що в початковій формі мають нульове закінчення, зі зміною форми слова в корені відбувається чергування голосних звуків [i] з [o] або [e]. Наприклад: *якість — якості, повінь — повені*. Але: *розповідь — розповіді, сніг — снігу*.

117. 1. Прочитай текст. Поясни його головну думку.

Ніщо так не прикрашає людину — і школяра, і дорослого, — як скромність, привітність, щирість, доброзичливість. А почуття власної гідності й честі ніколи не дозволить принижуватися, бути нечесним. І навпаки: ніщо так не викликає зневаги й обурення, як вияв підлабунництва, нахабності, бездушності. Тож будьмо, друзі, завжди людяними!

2. Спиши. Підкресли іменники, у яких відбулося чергування звуків [i] з [o].

3. Назви слова, у яких може відбуватися чергування голосних звуків [i] з [o]. Поясни свої міркування.

118. 1. Прочитай поради, уживаючи відповідні відмінкові форми іменників.

Пізнай свої (можливість)
і жити вчись по (щирість).
По (щирість), без (хитрість),
без (заздрість), (зрадливість).



Хай буде більше (радість)
від (юність) до (старість).
Хвала одвазі й (сміливість) —
війна — (зарозумілість).

Алла Свашенко

2. Спиши вірш. Поясни правопис утворених відмінкових форм іменників.

3. Побудуй звукові моделі іменників-антонімів.

4. Поміркуй, чому так говорять люди: *У слові мудрості політ і мудрість краси*. Поясни, чергування яких звуків відбувається в іменнику *мудрість*.

119. 1. Прочитай прислів'я, доповнюючи словами з довідки. Поясни їхній зміст.

1. У труді цінується ... 2. Хто шукає ... знаходить ...
3. ... і ... — сестри.

Слова для довідки: майстерність, вправність, мудрість, старанність, трудність.

2. Випиши в перший стовпчик іменники жіночого роду, а в другий — звуки, що можуть чергуватися в коренях цих слів.

3. Поясни, чому ми так говоримо: *Де багато слів, там мало мудрості*.



120. 1. Прочитай текст. Поясни поділ його на абзаци. Розкажи, про яку пору року йдеться. Доведи свою думку.

Яскраво жовтіли на горбі ясені і берези. Там, де панував оранжевий колір, можна було вгадати клени. Вогнем палахкотіли осики.

Тихо, красиво народжувався блакитний жовтневий вечір. З'явилося безліч зір під величезним шатром темної ночі (За *Віталієм Севастьяновим*).

2. Спиши текст. Знайди слова, ужиті в переносному значенні.

3. Підкресли іменники, у яких зі зміною форми слова відбувається чергування голосних звуків у корені.



Зміст

МОВА І МОВЛЕННЯ

- § 1. Мова — безсмертний скарб народу 5

ТЕКСТ

- § 2. Закріплення поняття про будову тексту.
Тема і мета висловлювання. Заголовки 12
- § 3. Слова, найважливіші для висловлення думки в реченні,
тексті 13
- § 4. Засоби зв'язку речень у тексті..... 15
- § 5. Поділ тексту на частини. Складання плану.
Спостереження за роллю абзаців у тексті..... 17
- § 6. Особливості змісту та побудови тексту-міркування 20
- § 7. Особливості текстів-описів. Мета цих текстів 21
- § 8. Замітка до газети 25

РЕЧЕННЯ

- § 9. Види речень за метою висловлювання та інтонацією..... 29
- § 10. Основа речення. Зв'язок слів у реченні 30
- § 11. Однорідні члени речення..... 33
- § 12. Поєднання однорідних членів речення за допомогою
сполучників 35

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

- § 13. Слово. Значення слова 41

ІМЕННИК

- § 14. Повторення вивченого про іменник 45
- § 15. Відмінювання іменників..... 51
- § 16. Розрізнення відмінків іменників
з однаковими закінченнями 54
- § 17. Чергування кінцевих приголосних основи в іменниках
різного роду в давальному і місцевому відмінках однини 57
- § 18. Чергування голосних у коренях іменників жіночого
та чоловічого роду в однині 59
- § 19. Правопис закінчень іменників жіночого роду на *-а (-я)*
в родовому відмінку однини 62
- § 20. Правопис закінчень іменників чоловічого роду
в родовому відмінку однини 64
- § 21. Правопис закінчень іменників жіночого і чоловічого роду
в орудному відмінку однини 66



§ 22.	Правопис закінчень іменників чоловічого роду з основою на <i>-р</i> в орудному відмінку однини	69
§ 23.	Правопис закінчень іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини	71
§ 24.	Правопис закінчень іменників у множині.....	73
§ 25.	Уживання іменників із прийменниками в різних відмінках	77
ПРИКМЕТНИК		
§ 26.	Повторення вивченого про прикметник як частину мови	80
§ 27.	Відмінювання прикметників	91
§ 28.	Вимова і правопис прикметників із суфіксами <i>-ськ-</i> , <i>-зьк-</i> , <i>-цьк-</i>	97
§ 29.	Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників	99
§ 30.	Форми давального і місцевого відмінків однини прикметників жіночого роду	103
§ 31.	Відмінювання прикметників у множині.....	105
ЧИСЛІВНИК		
§ 32.	Числівник як частина мови	110
ЗАЙМЕННИК		
§ 33.	Займенник як частина мови	119
§ 34.	Особові займенники	121
§ 35.	Відмінювання особових займенників.....	125
ДІЄСЛОВО		
§ 36.	Повторення вивченого про дієслово	133
§ 37.	Неозначена форма дієслова	141
§ 38.	Змінювання дієслів за часами	143
§ 39.	Змінювання дієслів за числами	145
§ 40.	Дієслова теперішнього часу	147
§ 41.	Дієслова майбутнього часу	150
§ 42.	Правопис особових закінчень дієслів	152
§ 43.	Дієслова минулого часу	158
§ 44.	Дієслова на <i>-ся</i> (<i>-сь</i>)	160
§ 45.	Повторення вивченого про дієслово	163
ПРИСЛІВНИК		
§ 46.	Прислівник як частина мови	165
§ 47.	Повторення вивченого в 1–4 класах	177
ВІДГАДКИ ДО ЗАГАДОК.....		189